

ben annyiszor, a főhős a folyóhoz megy megnyugvást keresni, amit a már idézett mondatok tanúsága szerint időlegesen meg is talál.

A recenzius pedig azzal a meggyőződéssel zárja írását, hogy a *Föld, ember, folyónak* vannak vitathatatlan értékei, melyek elsősorban a falusi magatartásformák kitűnő ismeretére épülő ábrázolásokban rejlenek. Bízunk, hogy ezek fogódzoul szolgálnak majd az írónőnek e fontos témát behatóbb műgonddal feldolgozó újabb alkotásokhoz. (*Magvető.*)

PAPP ISTVÁN GÉZA

Deák István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848—49-ben

Az amerikai magyar történész könyve több olyan erénnyel ékes, amelyek nemcsak témájának hazai feldolgoásaiban, hanem történeti irodalmunk egészében is ritkaságszámba mennek. Deák István például *eltűnődik* egyes események, jelenségek felett. Miért veszett ki ez a szelíd, de az olvasót nagyon is elgondolkodtató reflexió a hazai szakmunkákból? Valószínűleg azért, mert monográfiáink többsége akadémiai fokozat elnyerésére készül, s a szerző mintegy kötelezve érzi magát, hogy határozott megállapításokat tegyen és „logikus” magyarázatokat adjon — s aminek megítélésében bizonytalan, arról inkább hallgasson. Rejtély, csodálkozik például egy helyütt Deák István azon, hogy Szemere miért is intrikált Kossuth és Görgey között — ha csak azzal nem magyarázzuk, hogy Szemerének vérében volt az intrikálás, teszi hozzá ironikusan. Közli velünk, hogy van, amit szeretne ugyan tudni, de nem képes okadatolni, például azt, hogy milyen származású és felekezeti emberekből is állott a szabadságharc tisztikara.

Történetírásunkra általánosságban a tárgyilagosság és a kritikus hangvétel a jellemző. Végére is, a bemutatott események óta sokat tanultunk, okosabbak vagyunk. A történelem régóta nem az élet tanítómestere, de a történész-tanítóbácsik szívesen leckéztetik a múltból előrajzó nebulókat. Milyen szép idézetcsokrot lehetne összeállítani például arról: Kossuth „ebben tévedett”, „rosszul ítélte meg a helyzetet”, „előítéleteinek foglya maradt” és így tovább. Deák is oknyomozó történész, de nem annyira bírál, mint inkább értékeli. Az objektív lehetőségeket alaposan mérlegeli, s ebben persze nem áll egyedül, ám *megértésre törekvése* út-törő módon veszi számba a tudati elemek, az eszmék, a korabeli célok roppant fontosságát. A Batthyány-kormány ismeretesen kevésbé volt méltányos a nemzetiségekkel szemben, állapítja meg, de hozzát teszi: egy akkori liberális politikus a liberális szabadságjogokon túlmenő jogkiterjesztést el sem tudott képzelni, sőt, ha a magyarok nemzetüket nagyinak és erősnek akarták tudni, akkor e méltányosnak tekinthető cél elérésére a Kárpát-medencei uralkodó szerephez kellett ragaszkodniuk. Kossuth vezetni akart, az élre tört? — Igen, hiszen olyan politikus volt, aki hitt az általa képviselt célok helyességében, amelyekkel nemzetét akarta szabaddá és nagyvá tenni. Bécs nem hitt a „magyarok” dinasztiahűségében? — Voltak olyan lépések, amelyek a dinasztiaát az összmonarchiával azonosító bécsi szemüvegen át nézve alkalmasak voltak a bizalmatlanság felkeltésére. (A szerző „megértése” — teljes joggal — megszűnik a nemzetiségi népiptás, a horvát támadás, egyáltalán az agresszív, fegyveres erőszak alkalmazásakor.)

Történetírásunk a személyiségeket, természetesen nem indokolatlanul, osztályok, rétegek, nemzetiségek reprezentánsaként szemlélteti. Közben azonban igen gyakran elvész a sze-

mélyesség. Deák a *konkrét* szereplők bemutatására tesz kísérletet, egyszerű és mégis hatásos eszközökkel. Az egyik nemzetiségi nyilatkozatot egy „negyvenéves joghallgató” olvassa fel. (Egyáltalán, a szereplők életkora, mint egy rutinos színpadi szerzőnél, színrelépésüknél csaknem mindig bemutatásra kerül.) Puchner Antal báró osztrák főhadparancsnok „némiképpen magyarnak tartotta magát... már hetven év felé járt, beteges, békés, meglehetősen lusta ember volt, de lelkét áthatotta az uralkodó iránti kötelességtudat”. Avagy, általánosabb személyiség-jegyként, a forradalom alatt is érvényesülő magyar indolencia érzékeltetésére mily találó az a megállapítása, hogy „Magyarországon a politikusok nemcsak megengedték, de szinte kiereszközték, hogy Kossuth kormányozzon. Irányítani akarták Kossuthot, nem pedig megosztani vele a felelősséget. Így aztán minden fontos döntés erre az energikus, de gyakran habozó és befolyásolható politikusra szakadt.” (S hozzátehetjük: mennyire jellemző az utókor közömbösségére, hogy nem úgy teszi fel a kérdést: igazuk volt-e elődeinknek 1848-ban, amikor erre az útra léptek, hanem így: igaza volt-e Kossuthnak?)

Hazai politikai történetírásunk legjava — esetleg más erényeivel — versenytársa lehet e műnek. Konkrét földolgozott témáját, 1848—49-et tekintve viszont még az összehasonlítás lehetséges objektumai is hiányoznak. Mert népszerűsítő összegezésektől (*Képes Történelem, Magyar História*) eltekintve az utolsó szintézis (Spira György tollából) éppen negyedszázada, 1959-ben jelent meg! Sajnálatos tény ez, hiszen a hazai részfeldolgozások és a nemzetközi irodalom állandó gyarapodása, a módszerek és szempontok bővülése és változása, a meg nem szűnő érdeklődés indokolta teszi, hogy évtizedenként lásson egy-két komoly szintetikus összefoglalás napvilágot — nem is szólva arról a „szempontról”, hogy Szent István után mégis ez volt a magyar történelem legnagyobb, legjelentősebb fordulata! E fájó hiányt csak némileg enyhíti, hogy az egyetemi tankönyv III. kötete (1961), a Molnár Erik szerkesztette kétkötetes *Magyarország története* (1964), és a legújabb tízkötetes nagy összefoglalás VI. kötete (1979) ad áttekintéseket.

Az előttünk levő könyv tartalmi ismertetése felesleges vállalkozás: az 1848—49-es forradalom és önvédelmi háború a magyar történelem legismertebb korszaka. Deák István a lényegre koncentrál, a hazai szakembereknek nem annyira új anyagával, mint inkább szuverén szemléletével imponál. A munka színvonala folytonosan javul. A bevezető, reformkori fejezet hagyja maga után a legtöbb kívánnivalót. Nagyon hiányzik itt annak a társadalmi és politikai *közegnek* az érzékeltetése, amelyben a reformeszmék felvetődnek és politikai megvalósításukra kísérlet történik. Mert aligha állja meg helyét például az a tétel, hogy „nem volt lényeges különbség Kossuth és Metternich társadalmi és gazdasági programja között”. Persze mindketten a valóságból, a Habsburg-birodalom feudális társadalmából kellett hogy kiinduljanak, s Metternich is belátta a polgárosodás kikerülhetetlenségét, de Metternich a nemzeti fejlődés ellen, a társadalmi struktúra konzerválása mellett foglalt állást, Kossuth pedig a nemzeti fejlődés és a társadalmi mobilitás híve volt. Nemcsak a politikában voltak tehát, az abszolutizmus és a liberális alkotmányosság híveként — ellenlábasként! Szívesen olvasnánk többet az éppencsak fel-*említett érdekegyesítési* politikáról, amely az Európában másutt is liberális irányban tájékozódó nemesi politikai áramlatok közül a magyart egyedülállóvá is, erőssé és hatékonyvá is tette. Elmarad a magyar nemesség 1848 előtt már végbement teljes vagyoni felbomlásának érzékeltetése. Talán ezért olvashatunk arról, hogy „hosszú lejártra Kossuth politikája eredményes volt”, hiszen 1849 kudarca ellenére is még évtizedekre biztosította a nemesi vezetést Magyarországon. Formális értelemben ez lehet igaz, hiszen a magyar etnikum mintegy tíz százaléka volt nemes, s a tizedszázaléknyi vezető réteget ők adták. De van-e értelme az olyan szemléletnek, amely — ha következetesen végigvisszük — a zsidóemancipáció élharcosát, Eötvös Józsefet, és a zsidókat deportáló Endre Lászlót a nemesi származás okán sorolja egy és ugyanazon vezető réteghez? — Még „távlatosabban” szemlélve arról is lehetne beszélni, hogy ebben az országban nem sok történhetett, hiszen Szent István óta kisebb-nagyobb megszakításokkal mindig a „magyarok” irányítják a dolgokat...

A forradalmi áttörés bemutatásakor kevés a bírálni, a Batthyány-kormány működésének

elemzésekor már akad dicsérni való. Szeptemberben azután, például Lamberg Ferenc királyi biztos missziójának elemzésekor, amelyet Deák István — szerintünk joggal — nem egy Jellasics támadásával összehangolt, hanem annak győzelmét éppen megakadályozni akaró akciónak tekint, az ismert mozaikdarabok új összerakásának mestereként mutatkozik be. A Kossuth—Görgey ellentét felvázolásakor is ezt folytatja a Kossuth kényszerhelyzeteiről, erényeiből fakadó gyengéiről, illetve a Görgey hadvezéri talentumáról, ám politikai koncepciótlanságáról szóló fejtegetéssel, olyan meggyőző erővel, hogy szinte csodálkozunk, hogy ilyen nyilvánvaló tények esetén az „áruló” és a „reálpolitikus” Görgey e két mítosza miért is tudott ennyire meggyökeresedni? Mennyire meggyőző annak bemutatása, hogy a nagyszerű hadvezér is követ el politikai hibákat, éspedig akkor, amikor éppen politikai motívumok alapján cselekszik! (A *Függetlenségi Nyilatkozat* és szövegének kritikus értékelésekor viszont jobban hangsúlyoznánk a katonapolitikai szempontokat: a várható győzelem annyira növelhette a hadsereg és Görgey tekintélyét, hogy az ideiglenesnek maradó jogrendben fennállott egy katonai puccs lehetősége, azért is volt szükség egy ilyen elhatározó lépésre, ezért is volt az országgyűlés oly engedékeny!)

Mindeddig egyes *mozzanatok* ragadtunk ki a munkából, hogy szemléleti frissességét, józan szemléletét érzékeltsük. A mű egész szövetét tekintve *három* új, a koncepció egészét meghatározó tézisének kell bemutatnunk, melyek elsőjével egyetértünk, másodikának is csak bővebb kifejtését hiányoljuk, s a harmadik mellé is csupán kérdőjelet állítunk.

Az első: *a kamarilla mítosza*. Deák István álláspontja szerint 1848 őszéig nem magyarázhatjuk az udvar vagy a bécsi kormány lépéseit egy központi, tervszerű ellenforradalmi csoport, a „kamarilla” működésének eredményeként. Az uralkodó, V. Ferdinánd gyengeelméjű volt, ha valaki bejutott hozzá, azt iratott vele alá, amit akart. És így is történt. Még a Habsburg-család tagjai sem voltak egységesek, mindegyik a maga pecsenyéjét sütögette. A kormány tagjai titkolódtak egymás előtt, a táborkok a saját elképzeléseik szerint cselekedtek, instrukciót még akkor sem kaptak, ha kértek. Jellasics Magyarország elleni fegyveres támadását például csakugyan a saját szakállára indította meg. Mások viszont Bécsben keresték a megegyezést a magyar kormánnyal. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy Bécsben március óta eleve a fegyveres leszámolásra készülődtek, s csak az itáliai hadszíntér eseményei folytán halasztódott az első fegyveres támadás szeptemberig. Egy „kamarilla” működését cáfolják azok az intézkedések, amelyek megengedték a magyar kormány fegyvervásárlásait, hozzájárultak magyarországi ezredek hazatéréséhez, Esterházy Pál herceg király személye körüli miniszter külügyminiszteri jellegű működéséhez, és így tovább. (Ezeket az ismert tényeket általában időleges kényszerű engedményekként, megtévesztő manőverként értelmezte a magyar történetírás.) Igaz, az egykorú magyar felfogás, különösen a szabaddá váló sajtó, *minden* magyar ügyekben a trón körül érvényesülő nem magyar, tehát törvénytelen befolyás esetén „kamarilláról” beszélt, s ilyen befolyás valóban létezett, ám ez nem volt összeegyeztetett, s nem is eleve „magyarellenes”. Magyarország különválása ebben az értelemben nem válhatott azonnal befejezett tényé, s a birodalom vezetői, a széteső birodalom jövőjéért aggódva, Magyarországot is bevonták politikai kombinációikba.

A második tétel: az 1848-as államjogi viszony tisztázatlansága, tartós fennmaradásának lehetetlensége. Evvel is egyet kell értenünk: az 1848 márciusában létrejött kompromisszum a *perszonális uniónál* szorosabb is volt (elsősorban a külügyek közössége folytán), de egyúttal lazább is volt (főként a nádor ekkor kibővített uralkodói jogköre révén). Ismeretes, s a könyv első, angol nyelvű kiadása óta megjelent publikációk méginkább aláhúzzák, hogy a Batthyány-kormány a következetesebb különállásra, a perszonális unió teljes megvalósítására, esetleg annál is lazább kapcsolat elérésére törekedett, Kossuth pedig kezdettől még lazább, csak az uralkodócsalád közösségére korlátozódó kapcsolatra gondolt, elsősorban István nádor főherceg esetleges királlyá emelése révén. Ám igaz van Deák Istvánnak, amikor a magyar kormány politikájában benső ellentmondást érzékel: lazítani akarják a birodalmi kapcsolatot, de azt nem akarják, legalábbis egyelőre nem, hogy ez a birodalom teljesen széthulljon.

Ugyanakkor érzékelik, hogy a birodalom a felbomlás küszöbére jutott, tehát akarva-akaratlan fel is kell készülniük (elsősorban külügyi és katonai téren) a Magyarországot veszélyekkel is fenyegető teljes függetlenség bekövetkeztére. Evvel pedig maguk is siettetik a birodalom bomlását! „Pedig két külügyi szolgálat, két hadsereg és két pénzügyigazgatás nem férhetett meg egy európai nagyhatalom kormányzásában.” Ez bizony igaz. Kérdésünk éppen az, hogy nem oldható-e fel (legalábbis bizonyos mértékig) ez a feloldhatatlannak tűnő ellentmondás úgy, hogy az 1848-as magyar vezetés nem egy hagyományos, vagyis egy hódításra, európai politikai szerepvállalásra alkalmas „nagyhatalom”, hanem egy defenzív, csak a status quo, vagyis saját állománya megőrzéséig terjedően funkcióképes hatalom megtartására gondolt? A teljes, Ausztriára is kiterjedő német egység bekövetkezte, és az egységes Németországgal kötött védszövetség esetén például nem féltek a Habsburg-birodalom teljes felbomlásának bekövetkeztétől sem. A gordiuszi csomót végül a Függetlenségi Nyilatkozat fogja kettévágni, a térség újjárendezésére jóval az események után Kossuth Duna-konföderációs javaslata próbál távoli perspektívát adni. Egyelőre, 1848-ban, hiányzik még az a kard és az a kar, amely a csomót kettévágná. Az ellentmondást ekkor úgy is szeretnék feloldani, hogy a királyt Budára hozzák: nemzetek feletti nagyhatalom helyett magyar vezetésű középhatalomra gondolnak; avagy akként is, hogy csak ad hoc jellegű védelmi szövetséget terveznek a két hajdani birodalomrész között. A külviszonyok alakulásán, az ország erő kifejtésén múlik, hogy hogyan alakul majd a megoldás. Az alternatívák részletesebb kibontása segítene volna érzékeltetni az új utakat keresők nehézségeit. Valóban felidéztek olyan gondokat, amelyeket a régi keretek között nem tudtak megoldani, pedig a régi keretek egyelőre tartósnak bizonyultak. Volt, aki erre számított. Jellasics 1848-ban kétségkívül „józanabb” módon, eleve a birodalom egységének alárendelten kereste (persze jóval kisebb súlyú) nemzete jogainak kibővítését, ám példája mutatja, hogy 1848-ban és utána a birodalom fennmaradásának jegyében sem lehetett nemzeti-alkotmányos jogokat elérni! (Lényegében Széchenyi javasolta ezt a fajta, dinasztia-birodalmat támogató politikát a magyar nemzet számára 1848 kora tavaszán.) 1848-ban tehát helyesebb volt arra az útra lépni, amely a nagyobb önállóság, a függetlenség felé vezetett.

És evvel el is érkezünk a harmadik alapvető szerzői tételhez, amely szerint Magyarország eleve reménytelen katonai küzdelemre vállalkozott, amikor Ausztriával szembeszállt. Deák István érzékelteti, hogy Magyarország úgy került a fegyveres konfliktusba, mint Pilátus a krédóba: nem a magyar kormány kereste a fegyveres összeütközés alkalmát, ellenkezőleg, elhárítani próbálta azt. Kényszerű védekezés, önvédelmi háború volt ez, de tény, hogy a háború kibontakozása után a történészek ettől némileg függetlenül nemcsak a háború jellegét, hanem a háborús felek erőviszonyait is értékelnie kell. Deák tehát nem az önvédelmi háború vállalását, hanem a küzdelem esélyeinek mindkét oldal részéről pontatlan kortársi felmérését kárhoztatja. Szerinte ugyanis a nyugati birodalomfél, „Ausztria” gazdasági, pénzügyi, népességi viszonyai vitathatatlan katonai fölényét eredményezik, Magyarország tehát a *győzelem* esélyével nem vállalhatta a küzdelmet, legfeljebb kompromisszumot érhetett volna el, ha a másik fél erre hajlandó lett volna — ma már tudjuk, erre nem volt hajlandó. Deák tézise szerint az oszt-rák fél ugyanúgy tévesen ítélte meg a helyzetet, amikor, feleslegesen, akkor fordult segítségért a cárhoz, amikor még voltak tartalékai, Magyarország pedig ekkorra teljesítőképességének végső határához érkezett. Magyarán: 1849 nyarának főparancsnoka, Haynau tábornagy, Paskevics segítsége nélkül is megnyerte volna a háborút.

A kérdésfelvetést nem háríthatjuk el azzal, hogy a cári intervenció folytán igazi próbája elmaradt. A tétel a maga elvontságában kétségkívül megáll: Magyarországnak nem lett volna ereje ahhoz, hogy a Habsburg-birodalmat *teljesen* felbomlassza. Ha ilyen végső célt tűzött volna ki, azt valóban nem érthette el. Az önvédelmi háború maximális célja azonban az ország függetlensége, ha úgy tetszik, a birodalomtól való *kiszakítása* volt — az ellenfél megsemmisítése helyett a támadás elhárítása, tehát nem offenzív, hanem defenzív jellegű célkitűzés. És erre már a siker reményével lehetett vállalkozni. Igaz, a szomszédságban maradó „birodalom” állandó fegyveres fenyegetést képez, a „kiszorítás” stratégiája tehát bizonytalan helyzetet te-

remt, s így az elért eredmény nehezen stabilizálható, de mennél tovább tartható, annál inkább ezt tekintené Európa *status quó*nak, adott állapotnak, melynek bolygatása nem kívánatos, avagy a kockázatot felismerve a maradék birodalom ébredne rá egy kompromisszum felkínálásának szükségességére.

A tétel azon közvetlen-szigorú formulázását tehát, amely szerint Haynau a cári segítség nélkül is győzött volna, kevésbé okadatoltnak tartjuk. Megfontolandó ugyanakkor, hogy ha a cári intervenció elmarad, és kiszorítják Haynaut az országból, milyen katonai-politikai helyzet is áll elő? A tavaszi hadjárat győzelmei nyomán támadt, Deák István által is regisztrált zirlált belpolitikai helyzet a győzelmi helyzetből fakadó bizonytalansággal is összefügg, és valóban kérdéses, hogy az intervenció elmaradása esetén nem egy negyedik, immár esetleg kivédhetetlen koncentrált támadásra kellett volna-e felkészülnie az országnak? (Így állhatott elő az a paradox helyzet, hogy a megegyezés kilátástalansága — a Békepártot erősítette.)

Deák István szkeptikus a térség múlt századi nemzeteinek önrendelkezésen alapuló együttélésével szemben. „A negyvennyolcas forradalmárok a nemzetek együttműködéséről álmodtak, de a valóságban a nemzetek háborúját idézték elő.” Ennek meggátlására volt szükség a Habsburg-monarchiára. Csak annyit tennénk hozzá: az együttélés régi formája, a Habsburg-monarchia, még hetven évig kétségkívül lefékezte a nemzetek egymásnak feszülő indulatait, de kérdés, hogy az igazi nemzeti újjárendezés késleltetésével, az erősebb nemzeteknek adott nagyobb jogokkal nem fokozta-e végső soron a nemzeti gyűlölködést, nehezítve az elkerülhetetlen nemzeti alapú újjárendeződést? Vajon a nemzetközi történeti irodalom egy része nem szépíti-e az 1848 utáni, s nem torzítja-e az 1918 előtti Habsburg-monarchia képét, azért, hogy ezen az ellentmondáson úrrá legyen?

A munka első, angol nyelvű változata *The Lawful Revolution* (A törvényes forradalom) címmel 1979-ben jelent meg New Yorkban. Ha a magyar nyelvű megjelenést a hazai irodalomhoz viszonyítottan nemcsak negyedszázad óta első, hanem invenciózus, újat nyújtó, gazdag tartalmú munkának tekintjük, a világnyelven való korábbi megjelenés emellett legalább félévszázados hiányt is pótol. A nemzetközi irodalomban ugyanis a Kárpát-medence 1848—49-es eseményeit többnyire akként értékelik, hogy a nacionalista Kossuth csoportja modern diktatúrával akarta továbbra is fenntartani a barbár magyarok elnyomó uralmát a nemzetiségek felett. A jobbágyfelszabadításról, a polgári alkotmányos viszonyok megteremtéséről szó sem esik, vagy legfeljebb mint manipulatív cselekvés kerül említésre. Könyve utolsó soraiban Deák István azon reményének ad kifejezést, hogy a nem is oly messzi 150. évforduló alkalmából talán a 48-as polgárháború áldozatainak végre közös emlékművet is emelnek. Mi kevesebb is beérnénk: a 48-as jobbágyfelszabadítás közös emlékművével. Vagy még kevesebb, azzal, ha a régi pozsonyi országgyűlés épületének falára Štur emléktáblája mellé felkerülhetne a Kossuthé is, ugyanazzal az indokolással: mint akinek ugyancsak volt némi része a szlovák jobbágyok felszabadításában. (*Gondolat.*)

GERGELY ANDRÁS